

מרבקה גובר ל"מיליטריזם ויקטימולוגי" האם השכולה והמצב הצבאי-ישראלי

אודי לבל

הפולמוס סביב מעמד האימהות בעקבות הלבנוניזציה של שיח האימהות, של השכול ושל המלחמה

בלחץ הקהל הרחב, בראשות תנועת מחאה שהונהגה על ידי חיילי מילואים והורים שכולים, הוקמה עם סיומה של מלחמת לבנון השנייה (2006) ועדה לחקור את כישלון צה"ל במערכה. במפתיע, ציינו מסר פעמים חברי הוועדה בדו"ח המסכם כי אי הצלחת ישראל במערכה נבעה בשל העובדה ש"צה"ל התנהל במלחמה כמי שהחשש מנפגעים בקרב חייליו שימש מרכיב מרכזי בהליכי התכנון ובשיקוליו המבצעיים", והלינו על כך ש"עם כל הרגישות שיש ליחס לחיי החיילים והצורך להביא גורם זה בין השיקולים המנחים, קשה לקבל את ההשפעה יוצאת הדופן שהייתה לשיקול זה על ההחלטות של המפקדים הבכירים ושל מקבל ההחלטות בדרג המדיני" (וינוגרד, 2008, עמ' 252).

ולא רק זאת, לאחר המלחמה החל השיח הישראלי להתייחס בביקורתיות רבה להשפעת אימהות על הדוקטרינה ועל תרבות הלחימה של צה"ל. זאת, לאחר שבשנותיה הרבות של הנוכחות הישראלית הצבאית בלבנון (1982–2000) החלו להתארגן בישראל תנועות חברתיות ותנועות מחאה שהונהגו על ידי אימהות לחיילים ואימהות שכולות, שאילצו את מקבלי ההחלטות לשנות את תורת הלחימה, ולעתים אף לקבל הכרעות מדיניות. שיאו של תהליך זה היה הנסיגה מלבנון שבוצעה בשנת 2000 ונערכה לאחר השפעה דרמטית של ארגון "ארבע אימהות" שהונהג על ידי אימהות לחללים שנפלו בלבנון ולחיילים ששירתו בה.

* המאמר מוקדש באהבה לאמי ("היהודייה") נעמי לבל.

ארגון זה חשף את האימהות הישראליות שבניהן שירתו בצבא לשיח שכול ויקטימולוגי, לשיח טראומה שהחצין את הכאב ואת הקושי להתמודד עם האבדן, לשיח שהבהיר כי אין משמעות לנפילה בלבנון ויצר מטונימיה בין לבנון ובין מוות (Lebel, 2011). כך למשל התבטאה אם פעילה להוצאת צה"ל מלבנון בשנת 1999: "כשהבן שלי היה בלבנון הרגשתי כאילו נגזר דין מוות על אדם חף מפשע [...] חוויית האבדן שלי הייתה כל כך חריפה [...] כאילו האבדן הזה באמת התרחש [...] אבל הוא לא מת [...] אני צריכה להילחם על חייו" (ליבנה, 2002). אופציית האבדן שבשירות הצבאי הפכה חלק בלתי נפרד מארגו הפחדים של האימהות הישראליות, שראו שוב ושוב בטלוויזיה אימהות שכולות היוצאות מהלוויות של חיילים שנפלו בלבנון, אוחזות בשלטים בפתח בתי העלמין הצבאיים: "אין לנו ילדים למלחמות מיותרות" (שם). התפתחויות אלה גרמו לממסד לחוות "פאניקת חללים" ("Casualty Panic") (Le, 2010), ולחשוש כי כל אבדן חיים של חייל בלבנון יפחית את הלגיטימציה שהאימהות, המשפחות והחברה האזרחית יעניקו לחיילים לשרת שם.

תופעת "ארבע אימהות" הייתה המשך להתרחשויות שכבר עלו עם כניסתו של צה"ל ללבנון בשנת 1982 (מלחמת לבנון הראשונה). תחת ארגון העל "אימהות נגד שתיקה" פעלו אימהות לחיילים ולחללים להבלטת מחיר השכול של מה שהוצג על ידן כ"מלחמת בָּרָה". האימהות עדכנו מדי יום את מספר חללי המלחמה על שלטים שהחזיקו בהפגנה יומית שמוקמה תחת חלונו של ראש הממשלה דאז, מנחם בגין, והפכו עצמן לדמויות בעלות נוכחות תקשורתית ותרבותית משמעותית, מתראיינות לתקשורת ונואמות בהפגנות למען סיום המלחמה, לעתים ימים ספורים לאחר שבניהן נפלו. "לבנוניזציה של שיח השכול והאימהות (motherhood)" הוא תהליך שיצר קהילת שכול חדשה, ועיצב מחדש את תפקיד האימהות השכולות שבה ואת הדימוי העצמי והציבורי שלהן: הן הפכו לקרבנות הממסד הישראלי, כאשר העומדים בראשו נתפסו כמי שאחראים למות החיילים, מה שגרם להן להחזיק בזהות ויקטימולוגית:¹ הן קיבלו ציפיות "חדשות" באשר להתנהגותן הראויה: להגן על הבן מפני תוקפנות הממסד, ואם נפל – להעניק משמעות למותו באמצעות הצטרפות לפעילות מחאה אנטי-ממסדית שתחסוך חיים של אחרים המשרתים בלבנון. השפעת האימהות על

1 אני מאמץ כאן את משמעות המונח "קרבן קריירה" שטבעה בן דוד (1989).

הממסד הייתה דרמטית, במיוחד בשל העובדה שהפעילות המרכזיות של תנועות האימהות השכולות השתייכו למעמד הבינוני-גבוה, לאליטות, שלשוורתיהן השתייכו רוב המפקדים בדרגות הבינוניות והבכירות בצבא באותה עת, כמו גם לוחמי היחידות המובחרות. מבחינת ראשי המדינה מדובר בסוגיה בעלת משקל אסטרטגי בשל היות הצבא שזור ברשתות חברתיות אלה (Lebel, 2011), בדומה לשזירות שלו באותה עת ברשתות חברתיות שבהן פעלו ארגונים לעידוד סרבנות צבאית קולקטיבית (לבל, 2011).

שיח האימהות השכולות השפיע רבות על הדוקטרינה הצבאית יותר ויותר במה שמכונה "פוסט-הרואית" (Kober, 2013), והיא החלה להתבסס בעיקר על ארטילריה וחיל אוויר; נמנעת ככל האפשר מהכנסת חיילים לקרבות קרקע; מתמכרת ללוחמה באמצעות טכנולוגיה, ועושה ככל האפשר להרחקת החייל משדה הקרב (Lebel, 2011). אחת ממנהיגות תנועת ארבע אימהות אף התבטאה בנושא זה:

השאלות שלנו החלישו את צה"ל [...] החברה הישראלית לא מסוגלת לספוג חיילים הרוגים בגלל כל השנים הללו שחיילים נשלחו להיהרג על עניין לא צודק ובגלל זה בשבוע הראשון [למלחמת לבנון השנייה] צה"ל ניסה להילחם מלחמה של מטוסים כי הוא ידע שאנחנו לא מסוגלים לעמוד בחיילים הרוגים. ובמובן מסוים יש לנו, ל"ארבע אימהות" חלק בכך [...] כולנו צרובי לבנון. לכולו צלקת לבנון. גם לצבא, גם לחיילים [...] החשיפה של חיילים בוכים ושל חיילים כבנים של אימהות החלישה את כוח העמידה" (שביט, 2006).

לאחר מה שנתפס כהפסד במלחמת לבנון השנייה בשנת 2006 (Inbar, 2007) ובמיוחד במלאת עשור לנסיגה מלבנון, החל פולמוס תקשורתי וחברתי שאחד ממרכיביו היה סימון האימהות לחיילים ולחללים כמי שנושאות באחריות לשלל האילוצים שמנעו מצה"ל לנצח את החמאס ואת החיזבאללה. הדבר פרץ אז משום שההפסד במלחמה שלל את המשמעות של הנסיגה מלבנון שהייתה אמורה להבטיח לישראלים שקט בגבולם הצפוני ואי נפילת חיילים בלבנון, והוא הופר באותה מלחמה שאילצה את הישראלים לשוב ולהילחם, מעמדות נחיתות, עם החיזבאללה בלבנון, שטיליו נורו אל ישראל מהשטחים שעזבה ישראל. כך למשל כתב סגן שר הביטחון לשעבר, תא"ל (מיל') אפרים סנה: "את דעת הקהל, שתחושת הערכות ההדרית שלו התרופפה, עיצבה תנועת ארבע אימהות. תנועה זו הציבה את הדאגה לחיי הבנים, הרגש הבסיסי האנושי העמוק ביותר, מעל כל

שיקול של ביטחון לאומי, שנהפך כמעט למושג מבוזז (סנה, 2010). הצטרף אליו רוזן בן-ישי, הפרשן הצבאי הבכיר, הכותב באתר אינטרנט פופולרי: "עד היום אני מתכוון מבושה כשאני נזכר בלילה ההוא של מאי 2000. אני יכול לשכוח את לוחם השריון, שצעק מצריח הטנק לתוך הסלולארי: 'אימא, אני בחוץ' " (בן-ישי, 2010). כשנדרש באותה עת האלוף (במיל') אלעזר שטרן, ראש אכ"א לשעבר, לשאלת החייל החטוף גלעד שליט שהוחזק אז בשבי על ידי חיזבאללה, אמר: "אם בשנים הקודמות לא היינו מתנהגים בהיסטריה נוכח לחץ אימהות, ואני לא רוצה להגיד מילים קשות יותר, אז גלעד שליט היה אתנו היום, וכבר היה משתחרר" (עזרא, 2010). גם לאחר מלחמת לבנון הראשונה היו שייחסו את הכישלון במלחמה לפעילותן של אימהות שלא נענו לקריאתו של ראש הממשלה שפנה אליהן בבקשה "לא לערער את המורל", כמו למשל התבטאות ח"כ אריה נחמקין שהבהיר כי בסיום המלחמה הממשלה נענית ל"אימהות שרגשותיהן מובנים אבל הכרעות מדיניות אינן יכולות להתקבל על פי הן" (Lebel, 2011, p. 371).

כיצד זה הפכו אימהות למעצבות מדיניות לכאלה הנתפסות כמשפיעות על הכרעות המטכ"ל וצוות השרים לענייני ביטחון? כיצד ועדת חקירה ממלכתית מתייחסת ל-culture shift שהובילו אימהות לחללים (loss sensitivity) כדבר שהשפיע על גורל המערכה? מאמר זה יציג ניתוח מתחום ההיסטוריה התרבותית והפוליטית, ועשוי ללמד על הקשר שבין תרבות פוליטית לאפקטיביות של סוכנים תרבותיים, כמו גם להצביע על סוגיות פסיכו-תרבותיות ופסיכו-היסטוריות שהשפעותיהן ארוכות הטווח מעצבות את התרבות ואת מדיניות הביטחון של ישראל. במרכזו: האם השכולה הישראלית.

מטרות וטענות המחקר

א. בישראל הוצעה בשנים הראשונות מערכת יחסים בין המדינה ובין אימהות החיילים שנועדה למנוע מהן לדבוק במודל "האם היהודייה" (ידישע מאמע): אותה אם שמצופה ממנה לגונן על בנה במרחב הפרטי ולמנוע ממנו להסתכן במרחב הציבורי. מבחינת "האם היהודייה" מות הבן בקרב הוא בהכרח עדות לכישלונה שלה משום שנכשלה בהגנה עליו ובהותרתו במרחב הביתי. לכן, כמו הובטח לאם החייל, כי אם ייפול בנה בקרב היא עצמה תועבר מן המרחב הפרטי לציבורי, ושם, לא רק שלא תחזיק בדימוי של כישלון, אלא תזכה בדימוי של גיבורת תרבות לאומית. מדובר בטרנספורמציה

- בדמות האם השכולה (מזו שהתאבלה על בנה שנרצח בפרעות בגולה) וביצירת מודל סמלי-אידאלי חדש של אם הרואית המעודדת את בנה לסכן את חייו ואת עמיתותיה לנהוג כמוה גם אם חלילה נפל.
- ב. תומס הראה כיצד קרבנות מסוימים זוכים לסטטוס מוסרי מועדף, מה שהוא כינה בשם *moral beacons*, הראויים לתגמולי יתר (Thomas, 1999). הדבר מתרחש כאשר מאתרת ההגמוניה את הקרבנות שיכולים למלא פונקציות פוליטיות, שניתן יהיה באמצעותן להפיץ ולשעתק את האפיסטמה הלאומית (Breen-Smyth, 2009). מדינת ישראל, כמו רבות ממדינות הלאום בעידן בניין האומה, סימנה את אימהות החיילים, ובפרט את אימהות החללים ככאלו, מי שמחזיקות במעמד סמלי ובעלות משקל אתי. לשם כך עוצבה תרבות פוליטית שבמסגרתה זכו האימהות השכולות במות בניהן ב"כרטיס כניסה" לזירה הציבורית. אך שם, על האימהות היה להקפיד על כללי ה-Grief Regime (Lebel, 2013b), קרי, על שיח והתנהגויות פרו-ממסדיות שנתפסו כנורמטיביות וא-פוליטיות.
- ג. לימים, כשאומצה בקרב אימהות שכולות רבות עמדה פוליטית אנטי-ממסדית והן השתייכו לקהילות שכול אפיסטמית "חדשה", נאו-ליבראלית, הן השתמשו במעמדן הייחודי כדי לכפות על הצבא שינוי במדיניותו. אלו למסד להתפלא על המשקל התקשורתי והתרבותי הרב ש-"אמהות חדשות" אלו ניצלו במחאתן נגדו שהרי הממסד הישראלי-ציוני הוא שיצר בימי ראשית המדינה מעמד ייחודי זה של מנהיגת דעה וסוכנת תרבות של האם השכולה. ה"לבנוניזציה של האימהות (mothering) הצבאית", היא המחשת היות המעמד המוסרי שהוענק לאימהות השכולות בחזקת חרב פיפיות, הפועלת החל משנות השמונים של המאה הקודמת נגד הממסד הישראלי.
- ד. יש להדגיש כי גם כאשר אימהות שכולות מפגינות נגד הצבא, תובעות להסיג את צה"ל מלבנון או מעזה ושוללות את הלגיטימציה ממדיניות הביטחון, אין מדובר בדה-מיליטריזציה של התרבות, אלא לכל היותר במה שאכנה כאן *victimological militarism*: שיח ויקטימולוגי המתאפשר בשל התרבות המיליטריסטית (Lebel, 2013b) ולא שיח החותר נגד רכיב תרבותי זה. שהרי מעמדן של אותן אימהות מתאפשר ומשעתק את המיליטריזם התרבותי, שבמסגרתו "אם שכולה" או "אם לחייל" היא בעלת הון מוסרי מועדף. לכן אותן אימהות אינן בבחינת "תרבות נגד" או "תנועה חברתית חדשה",

הסתעפות של התרבות ההגמונית. שהרי בכל תהליך של קואופטציה קיים גם ממד חבוי של חתרנות. במרחב הציבורי הישראלי קיימים כעת מודלים שונים של אמהות שכולות, נציגות קהילות שכול אפיסטמיות שכל אחת מסלילה את המשתייכות אליה אל עבר ציפיות, התנהלות, התבטאות והתנהגות שונה. אין מדובר עוד ב- "משפחת השכול" אלא בתתי משפחות (קהילות) שלכל אחת ממנה המודל-האידיאלי-סימבולי הרצוי בעיניה.

המלחמה ב"אימא היהודייה": הבניית האם השכולה וההרואית

לאחר מלחמת העצמאות של ישראל (1948) ובמשך תקופת בניין הלאום, אורגנה החברה הישראלית סביב ערכים קולקטיביים-רפובליקניים. הדבר אפשר למסד לחדור למתחמים אינטימיים רבים לשם ניהול רגשות האזרחים ולהלאימם למטרותיו. כך הובנתה גם תרבות השכול הצבאי ככזו האמורה לשרת מטרות ממסדיות. במסגרת מודל השכול ההגמוני הובהר להורי החללים, ובעיקר לאימהותיהן שאותרו כסוכן תרבות בעל משמעות אסטרטגית, כי גם לאחר מות בניהן נתבעות מהן דרישות תפקיד, כי עיבוד האבדן אינו חוויה פרטית אלא ציבורית, וכי עליהן להפוך לטיפוסים סמליים שיאמצו שיח והתנהגות פרו-הגמונית.

דמותה של אם שכולה, התבטאויותיה וציטוטים מכתביה, הפכו לחלק מן התרבות הישראלית. אימהות שכולות צוטטו בהרחבה בספרות הזיכרון שהמסד הנפיק; סיפורים שגיבורותיהן הן אימהות שכולות הפכו לחלק מן הטקסטים שנלמדו במסגרת שיעורי הספרות והאזרחות בבתי הספר; הצגות, שירים וסרטי קולנוע הכילו את דמותן. אימהות שכולות הפכו להיות נואמות קבועות באירועים ממסדיים-ציבוריים וזכות להפוך לחלק מן הסביבה הקרובה לראשי המדינה. לא בכדי סומנה האם הישראלית כחוליה החלשה שיש להשקיע רבות בעיצוב התנהגותה והתנהלותה במרחב הציבורי, שהרי האם היהודייה (ידישע מאמא), אותה אם ליהודי מן השנים שקדמו למהפכה הלאומית הציונית, לא הייתה משתפת פעולה עם משטר היגון ההגמוני בעידן הלאומי כמו גם עם הציפייה כי תשמש מי שמעודדת את בנה להתגייס לצבא ולסכן את חייו. המחשבה שהאם היהודייה תהפוך לאם שכולה הייתה ככל הנראה "הורגת אותה". כך למשל, כשרש"י מבקש להסביר את עקדת יצחק הוא מלמד כי שרה לא הייתה כלל

מודעת למתרחש, וכששמעה על דבר ניסיון בעלה לעקוד את בנה מתה מיד (רש"י, בראשית כג, ב).

בייצוגים התרבותיים על אימהות נתפסה האם היהודייה כסמכות האפיסטמית (Raviv et al, 1990) בעבור ילדיה ובעיקר בעבור בניה. בפרק ששמו "האם" כתב פסיכיאטר ישראלי בראשית שנות השישים כי מדובר על מי ש –

דואגת ושומרת על ילדיה-בניה, ועל משמר זה עמדה כל ימי חייה, והיא ידעה לעמוד בגבורה ובאומץ לב, במסירות ללא גבול ובהקרבה שגם לה לא היה גבול [...] האם היהודייה רואה בילדים את ברכת אלוהים, את מקור האושר האמיתי בחייה [...] הגמול העליון, הגרטיפיקציה הגבוהה ביותר (גלעדי, 1963, עמ' 45).

טקסטים ספרותיים ותרבותיים כמו גם מחקריים לימדו כי האם היהודייה מזוהה לחלוטין עם אימהותה. היא החזיקה באימהות מחבבת, חונקת ודאגנית למצבו הבריאותי של בנה. היא זוהתה בעיקר כמי שחרדה לתזונתו התקינה ולבריאותו, לשעות השינה שלו ולרווחתו הפיזית. יש שגרסו שהגנת יתר זו אף הובילה לסירוסו של הבן, הגנה שאינה מאפשרת היפרדות ואינה מותרת לאחרים מלבדה להפוך סמכויות אפיסטמיות בעבור הבן, מה שהוביל, לדעת ויניקוט, לשימור מצב "התמסרות אימהית ראשונית". זאת בשל העובדה כי האם היהודייה מיאנה לאפשר לבנה מרחב התפתחות כיישות נפרדת ממנה, ופעלה לשימור אינטגרציה מלאה בינה לבינו. האם היהודייה נתפסה ככזו שסירבה לאפשר לבן כינון זהות אינדיבידואלית, ופעלה ליצירת מיזוג של חייה בחיי בנה (קולקה, 2005). לא בכדי יש שיאמרו שהזהות הדתית נקבעת ביהדות לפי האימא.

האידאולוגיה הציונית ניסתה ליצור מהפך פסיכו-פוליטי בדמותו של היהודי הגלותי: מיהודי פגיע שאינו נלחם על כבודו, לחייל וללוחם; מנשי לגברי; ממי שאמו מיעדת אותו לקריירות למדניות (בישיבה) או מסחריות למי שחושק לעסוק בספורט, באלמות ובצבאיות. כדי שהיהודי יוכל להיות לוחם, גברי, ולא "יהודי נשי", בלשונו של Berger (1996), האמינו מעצבי התרבות הציונית כי נדרשת טרנספורמציה בדמות האם משום שהיא זו שתוכל להניע את הנער העברי להפוך למה שמאריך כינה "מאפס לגיבור" (Mayer, 2005).

דוד בן גוריון, שר הביטחון וראש הממשלה, הבהיר כי אֵל לה אם לחוש בגידה בבנה כשהיא משלחת אותו להתגייס לצבא, משום שאותו רגש אימהות? ספקו לו מפקדיו. המשך דבריו ביטאו תובנה זו: "תדע כל אם עבריה שמסרה גורל חיי בנה לידי מפקדים ראויים לכך". משפט זה הפך למוטו. בן גוריון הבהיר

למפקדיו כי כדי להמשיך את נכונות האימהות לחנך את בניהן על חובת הגיוס הצבאי, "לא די שידע המפקד את מלאכתו, עליו להיות אוהב האדם [...] ובעיקר שיעורר אמון בחייל ובאם החייל" (בן גוריון, 1971).

אם מבחינת המדינה הילד הישראלי נועד להיות חייל, הרי שאמו נועדה להיות אם לחייל, וכחלק מכך, אף אם לחלל. הדבר זכה לנורמטיביות וללגיטימיות בשיח ובתרבות הפופולרית. כשביקשה מיילדת בבית חולים ישראלי לדווח למראיינת כמה תינוקות נולדו בליה, השיבה: "נולדו לנו חמישה חיילים ושלוש בנות" (רשת ב', 2002). השיח הלאומי, מימין ומשמאל, תמך בנורמטיביות של עידוד האם את בנה להצטרף לשורות הצבא. לשם כך נוצר קישור בין האם הישראלית ובין אם יהודייה מדומיינת. ראש הממשלה, יצחק רבין, בנאומו לשנת האישה הבינלאומית, הבהיר כי תפקידה של "האישה האמתית" בארץ הוא להעניק את "הקרבת העליון": לא המוות שלה אלא של בעלה או של בנה (רבין, 1975).

המחשבות תרבותיות רבות הבהירו מהי ההתנהגות הראויה לאם הישראלית החדשה: אם הרואית המגייסת את בניה לצבא. דוגמה לטרנספורמציה שכזו, מאם יהודייה לאם הרואית ניתן לראות בקטע שהופיע בחוברת יום הזיכרון שהופקה על ידי משרד הביטחון. רשימה בשם "דבורה או ההספד" סיפרה על תקופת הפרעות שבמסגרתה דם יהודי היה הפקר. בסיפור דבורה, גיבורת הסיפור, לא בנה מת במהלכו. הסיפור מתאר כי אם זו, בניגוד לאינסטינקט של האם היהודייה בגולה, פנתה אל בנה לא כדי לדרבנו למצוא מקום מסתור, אלא ההפך מכך: "קראה לבנה ותצווהו: לך שמה, אל עמך, ועזור. כמו ידיה עזרה לו לנקות את הרובה. הוציאה את ילקוט העור עם כדורי העופרת, הכינה הכל לדרך". גם תגובתה על נכונות בנה ללכת ולסכן את חייו אינה שופעת חרדות לשלומו. נהפוך הוא: "אור של שמחה הבריק וחלף על פניה בראותה כעבור מחצית השעה את בנה, והוא לבוש וחמוש כל צרכו". סופו של דבר הוא שבנה לחם בעוז, "בכל כוחו התנפל על השונא ועזר לחבריו מההגנה העצמית אשר נתעייפו [...] השמיד שונאם רבים והציל חייהם של רבים. שלוש שעות תמימות נלחם בכוח פראים ובגבורה נפלאה". בסופו של דבר, באופן המייצר שיבוש בסיפור דוד וגוליית, "בא גוי קטן, הרים אבן חדה וכבדה, קלע אל ברל, פגע ומחץ את ראשו". הסיפור לא פוסח על הטרנספורמציה של האם היהודייה גם בעת הידרשותה לחוויית אבדן, ומלמד כי גם שם קיימת התנהגות הרואית:

בשקט, לבושה שמלה שחורה, והראש עטוף צעיף כהה, הלכה דבורה בלוויה. זקופה ולא כפופה הלכה [...] אני היא אימו של ההרוג [...] אני שלחתי אותו אליכם. לא אבכה על אשר לקח ה' את בני ממני. איש לא לקח אותו, אני עצמי נתתי אותו. ליבי אמר לי כי לא ישוב חי אולם אני שלחתי למען יהיה אתכם ולמען ימות בעדכם (ברדיצ'בסקי, 1978).

מהאם היהודייה לאם ההרואית: על משטר היגון הפומבי-צבאי בישראל

כדי להבהיר לאימהות השכולות מהי התנהגות ראויה, מה הן הציפיות הממסדיות-ממלכתיות מהן, מה השיח שראוי לדבוק בו במרחב הציבורי, פותח באופן פורמלי למחצה "משטר אבדן לאומי" (National Grief Regime) שהבהיר לכל אם שכולה כי היא חלק מקהילה אפיסטמית (Miller and Fox, 2001) שאף זכתה בשם "משפחת השכול": קהילה האמונה על הספקת גרסאות המשמעות לאבדן, פועלת להנצחת יקיריהן ומייצרת מסלולי סוציאליזציה להתנהגות ראויה, ועם זאת פועלת לשימור האימהות השכולות לעומדות בראש משטר האזרחות (Castles, 2005).

רכיבי משטר האבדן הלאומי המרכזיים הם:

1. האם השכולה המאופקת

לאימהות השכולות הובהר כי עליהן להימנע מהפגנת רגשות פומבית ולנקוט איפוק בבואן למרחבי הנצחה ציבוריים, כמו גם לבתי העלמין הצבאיים, שכן אלה הם מרחבים ציבוריים ולא פרטיים. הובהר כי האם ההרואית היא זו המאמצת אתוס מערבי-גברי. במסגרתו יש להימנע מהבעת זעם או כאב בעתות זעזוע וטראומה, שכן אבדן עשתונות או סערת רגשות נתפסים כהתנהגות פרימיטיבית, נשית, ובעיקר כהתנהגות העשויה להטמיע חרדה בקרב אימהות אחרות. לא תמיד היה קל לאימהות להימנע מבכי בפומבי, ואלו שהתמודדו בהצלחה עם האתגר שיתפו אחרים בכך, כמו היו מדווחות על הישג של ממש. כך למשל העידה אם שכולה אשר בנה נפל במלחמת השחרור בביטאון ארגון ההנצחה הלאומי: "זה עשרים וחמש שנה מלווה אותי הרגשה זו: אנחנו הכנסנו את כאבנו בלבנו ומתהלכים בפנים אטומים", ועמיתתה, גם היא אם שכולה, העידה כי כל השנים היא "מעמידה פנים בפני כל העולם כאם חזקה גיבורה" (בורשטיין, 1974). בעיתון שיצא בשנת הקמת המדינה התפרסמה רשימה של אם שכולה, ומאז שבה והודפסה מחדש בספרות הזיכרון הישראלית ובחוברות ההנצחה השונות במשך שנים. מדובר באמו של חלל המתנצלת על בכייה בהלווייתו: "סלח נא לי

בני, על שהזלתי דמעה, כי על מות גיבורים כמוך לא בוכים. אך קשה לי לזכור אותך ולא לבכות" (Lebel and Rochlin, 2009, p. 369). בספר שיצא על ידי אגף השיקום במשרד הביטחון התפרסמה רשימה של אם שכולה שהצהירה כי בהיותה בציבור היא מצליחה לעמוד ביעד הלאומי של השמירה על האיפוק: "בגאון אשא את כאבי [...] בדומייה אשא את יגוני, אעצור את בכי בגרוני, אחנוק את היללה המרה לבל תפרוץ החוצה [...] אל בכות [...] בגאון אשא את כאבי" (שם, 365). הספר נשלח לכל המשפחות השכולות שאיבדו את בניהן.

אימהות שכולות רבות הסבירו כי הפגנת עצבות בציבור אינה לגיטימית, שכן על ההורים לחשל ולחזק את נוער העתיד ללכת בדרכי בניהן ואם יראו כמה צער מקנה מות הבן לאם, עשוי הדבר לייצר בו אמביוולנטיות בטרם יתנדב למשימות מסכנות חיים. כך למשל באותו ספר שנשלח לכלל המשפחות השכולות מבהירה אם שכולה מדוע נמנעת היא מלדמוע בבית העלמין הצבאי: "לא עת לקונן ולספור [...] אין לדעת תורו של מי מחר [...] אף לא עת דיכאון [...] קור רוח ומחשבה קרה גם בשעות השכול [...] הדמעות, דומו במסתורין" (אבינועם, 1954, עמ' 28–29). בעקבות רשימה זו חובר שיר בשם "הדמעות, דומו במסתורין", שהודפס על כל חוברת זיכרון שיצאה בהוצאת הספרים של משרד הביטחון. גם נוספת תיארה כיצד התאפקה מלהיראות בוכה בפומבי, גם אל מול קבוצת החיילים אשר לקחה לקבר בנה. גם בסיטואציה טראגית זו זיהתה את תפקידה כשומרת על המורל וכמי שאינה מעוניינת לזרוע בחיילים הצעירים עצבות: "כבשתי את שברוני ויגוני שלא לצער אותם, שלא לדכא את רוחם [...] הרגשתי כי עלי להיות חזקה למענם [...] איני זועקת, מביטה על האימהות השבורות [...] כובשות זעקת אסונן יען כי גבורה נחוצה לנו" (שם, עמ' 38).

2. האם השכולה המצדיקה את גורלה

האם של חלל צה"ל הייתה אמורה להוות אופוזיציה לשרה, אמו של יצחק, שהתרעמה על בעלה שהתכוון לעקוד את בנה, לו אלוהים לא היה מונע זאת ממנו. הדבר הובהר לאימהות החללים, למשל תוך שהמדינה הפיצה בכתבים שונים אותם מכתבי נופלים שנכתבו אל אמותיהם ובהם הביעו הזדהות עם המשימה. אחד החיילים כתב לאמו מכתב שהפך להיות פומבי לאחר מותו (בורנשטיין, תש"ד): "אדם נבחן באהבתו לארץ ומסירותו לרעיון הציונות רק אם ידע להקריב על מזבחה את חלבו ודמו מבלי לסגת מן המערכה. רק בזאת ייבחן הציוני הנאמן". או מכתבו של שלמה בן-יוסף, מי שכלוחם מחתרת הוצא להורג

בידי הבריטים. הוא הבהיר לאמו כי אם ימות, עליה לדעת כי הוא שלם לחלוטין עם גורלו: "בנים יהודים אחרים גמרו את חייהם באופן הרבה יותר מחפיר וטראגי [...] אני שמח ביותר בגורלי" (אורון, 2002, עמ' 113).

תפיסה זו נדרשה לאמץ גם האם השכולה ההרואית. אחת מהן כתבה דברים שהפכו להיות טקסט נפוץ ונלמד בבתי הספר:

נתבונן בכנינו ולא נכירם [...] להם ייחלנו זה שנות אלפים [...] בנינו ובנותינו היוצאים כיום בצו האומה לתת את נפשם [...] לא במחנה הנעקדים חלקם. זה הדור [...] המבשר בהרים את פעמוני הגואל. ואנו הוריהם ומוריהם [...] היום גודלנו וחונכנו על ידיהם. הם ינחמונו ויעודדונו בלכתם מאתנו" (אבינועם, 1954, עמ' 10–11).

דברי אימהות שדבקו במסרים אנטי-ויקטימולוגיים אלה, נטולי כעס ומלאי השלמה ומשמעות, הפכו להיות פומביים ומופצים. הם מלמדים לא רק על הנופלים, אלא על הפטריוטיות של אימותיהם. הדבר מתבטא למשל בחוברת זיכרון שהוצאה על ידי משרד הביטחון בשנת 1978, שם מצוטטת אם שכולה:

בעצם מה אני רוצה? מה אני קובלת? מה אני בוכה? סוף סוף כמה חניכנו את נמרוד? [...] חניכנו את בננו לעלות על העקידה [...] הן אנחנו חניכנו אותו שיגיע רגע המבחן. זה הרגע, ואנחנו ידענו שיש לשלם בעדו [...] זה דור שאליו ייחלנו ושהוא עושה את המפעל שלנו לבן אלמוות" (חוברת זיכרון, 1978, עמ' 42).

זהו שיח שכול אנטי-טראומטי המלמד כי ניתן למצוא משמעות באבדן, המבצע דה-פוליטיזציה ודה-טראומטיזציה לשכול, כפי שכתבה אחת האימהות: "לא אתאונן על גורלי – גורל אלפים כיום בארץ. יודעת אני שגורל זה הוא בלתי נמנע במלחמת הדמים האכזרית שרשעות העולם כפתה עלינו" (שם, עמ' 57).

3. ההרואיזציה של המוות הצבאי

הקהילה האפיסטמית שהונהגה בידי האימהות השכולות הייתה אמונה על ייצור המוסכמה הלאומית שמותם של הבנים התרחש בנסיבות הרואיות יוצאות דופן, גם אם לא היה הדבר כך, כדי שיהיה ברור שבניגוד לאבדן היהודי בגולה הרי שהמוות בצבא מלמד על תעוזה מצד הבן, והוא עדות לחינוך לתעוזה מצד האם. לארגון ההנצחה הלאומי שהוקם על ידי האם השכולה, מרים שפירא, וכונה לבסוף "יד לבנים", היא ביקשה לקרוא "יד לגיבורי ישראל", תוך שהבהירה כי הוא "מקדש הנצחת גיבורינו שבזכות גבורתם העילאית הושגה חירותנו" (שפירא,

1948). כך, כלל החללים, שבפועל רק מיעוט מהם נפל בנסיבות מבצעיות זכו למסגור כגיבורים ואימהותיהן מוסגרו כמי שבמודע חינכו את בניהן לתעוזה יוצאת דופן. לכן אימהות הבנים, לא פחות מהבנים עצמם, נתפסו כזכאיות להוקרה חברתית ייחודית. מרים שפירא אמרה: "הדור הזה – יחידי סגולה, שאנו [...] התמסרנו לו, טיפלנו בו, הדרכנו אותו בכיוון זה, וסוף סוף עקדנו אותו אל מזבח עתיד עמנו [ההדגשה במקור]" (שפירא, שם). לא בכדי כינה דוד בן גוריון את החללים בהזדמנויות רבות "כפירי ישראל" ואת אימותיהם השכולות "לביאות".

4. האם השכולה ההרואית בתרבות הפופולרית

האם ההרואית שאינה בוכה, אלא מאופקת, גאה ומשדרת בכך כי היא שלמה עם קרבנה, הפכה אף היא להיות חלק מן התרבות הפופולרית. כך למשל, בסדרת הספרים לילדים "חסמבה" שהיוותה למעשה תיאור של חבורת ילדים לוחמים המגשימים את חלומו של הילד הישראלי הממוצע להיות חייל, מתוארת כך הלוויה צבאית שנערכה ללוחם מנחם תבורי:

ביום קיץ ולוהט הובא מנחם תבורי לקבורה [...]

הומר אוברין אמר כמה דברי הספד. הוא שיבח את מנחם תבורי שמותו היה ראוי לחייו, חיי איש צבא שנלחם במלחמת השחרור, וגם לאחר המלחמה המשיך בשירות העם:

"מנחם תבורי פעל כל חייו במסירות ונאמנות ולא שאף לחיים קלים. הוא המשיך את מסורת מלחמת השחרור. הוא יכול היה להינצל אילו נחבש בזמן הנכון, אולם הוא בחר להביא את הג'יפים למקום מבטחים ולהציל את חיי חבריו במחיר חייו שלו. אבד לנו חבר יקר, נאמן ואמיץ לב".

כיתת הרובאים של צה"ל כיוונה את רוביה למעלה, כלפי השמים. נשמעה

פקודה

אש!

אלומת אש רעמה בחלל.

אש!

הנוכחים כבשו את בכיים.

אש!

ציפורים התעופפו מעל העצים כאילו נשאו את זכרו של מנחם תבורי אל

פרוכת הרקיעים, גבוה מעל גבוה, אל כסא הכבוד.

אמו הזקנה של מנחם תבורי ניצבה שחוחה לפני קורבנה. גאה ואמיצה הייתה, בבגדי האבל השחורים ובצעף המשי השחור" (מוסינזון, 1954, עמ' 114–115).

איפוק, גאוה ואומץ מסמלים את האם השכולה בהלוויית בנה, כפי שהופיע בספר הילדים הפופולרי.

רבקה גובר – הטיפוס האידאלי של האם השכולה ההרואית בישראל כל קהילה אפיסטמית המעוניינת לעצב התנהגות קולקטיבית ולהפנים בקרב חבריה חשיבה חברתית זקוקה לדמות שתשמש מנהיגה מוסרית, מי שתיתפס כטיפוס אידאלי, כטייפקאסט, כמודל לחיקוי (Greenfield, 2004). דוד בן גוריון איתר את מי שנתפסה כאם השכולה ההרואית האולטימטיבית; מי שבסיועו הפכה, פורמלית וסימבולית, למנהיגת קהילת משפחת השכול, למורת הדרך ולמודל לחיקוי לאימהות שכולות. הכוונה לרבקה גובר, מי שבן גוריון כינה בשם "אם הבנים".

רבקה גובר (1902–1981) התאימה להפליא לשמש כסמל הן למשפחת השכול הן לתנועת העבודה שבן גוריון עמד בראשה. היא הייתה חברת מושב, פעילה בארגוני הנשים של ההסתדרות, ושמה התפרסם ברבים ב-1942, משום שלאחר שבעלה מרדכי נפסל, מטעמי בריאות, לגיוס לצבא הבריטי, החליטה היא להתגייס במקומו ונמנתה עם המחזור הראשון של המתנדבות ל-ATS (Auxiliary Territorial Services) בצבא הבריטי. במעשה זה היא ניפצה את מערכת הציפיות ביחס להתנהגות הסטריאוטיפית של האם היהודייה המגוננת, משום שהותירה בבית שלושה ילדים ורבים גינו אותה על כך. לאחר שתי שנות שירות צבאי, כאשר בנה הבכור אפרים הגיע לגיל 16, היא סייעה לו לזייף את גילו בתעודת הזהות כדי שיוכל להתגייס במקומו. הוא התנדב לבריגדה היהודית ויצא לחזית באירופה. "כאשר קיבלתי את מכתבך אחרי הקרב בכיתי מרוב שמחה", כתבה לו רבקה גובר. "לא רק מפני שנשארתי בחיים, אלא מפני שזכיתי לגדל בן כמו שחלמתי. גם בלבי אין מורך-רוח. כמו בלבך" (גובר, 1972).

הוא נהרג ב-26 במאוס 1948 וכעבור זמן קצר התגייס צבי, אחיו הצעיר לפלמ"ח. צבי נהרג ב-8 ביולי 1948. רבקה גובר החלה פועלת במיזמים שנחשבו משמעותיים מבחינה לאומית וכל העת הדגישה כי היא ממלאת את צוואת בניה. אחר מלחמת העצמאות עסקה עם בעלה בקליטת עלייה, וכשהחליטה בשנת 1955 לעבור להתגורר בחבל ארץ אחר כדי לסייע לעולים הרבים שהגיעו אליו, היא

מכרה את ביתם, ואת הכסף תרמה ל"קרן המגן" שנועדה לאפשר למדינה לרכוש כלי נשק. בני הזוג חיו במושב החדש ללא חשמל וללא מים בתנאים שהיו קשים גם לצעירים מהם. "מצבנו המיוחד חייב אותנו לתפוס את משמעות החיים בתור שליחות" (גובר, 1967), כתבה אז גובר.

מהפך במעמדה הציבורי התרחש לאחר שדוד בן גוריון קרא לראשונה את ספרה על בניה – "ספר האחים". בספר אין תרעומת או כעס על האבדן וכולו מלא משמעות ופשר במוותם. בן גוריון מיהר להיפגש עמה והכריז: "אין אני יודע אם יש בישראל – בימינו או בכל הדורות – כאם הבנים השניים האלה. דבריה הם פרק שאין כמותו בספרות העולמית" (בן גוריון, 1957), מה שנתן לה את כינויה התרבותי "אם הבנים". בן גוריון הפך את הספר לטקסט חינוכי רב תפוצה ומשרד הביטחון מימן הדפסות רבות שלו בארץ ובעולם. "הדבר המיוחד ספר זה", נאם דוד בן גוריון, "היא דמותה של האם המבהקת עלינו מדפיו. דברי האם יעמדו לעד כסמל הגבורה והנאמנות של האם העברית. היא הצליחה לתת ביטוי לאימהות רבות בישראל" (בן גוריון, 1951).

מאז שפגש בה בן גוריון, הפכה רבקה גובר לדמות ייצוגית בחברה הישראלית, והוא כתב לה: "קמה לנו אם גדולה בישראל. אם אשר כמוה לא הייתה לנו מאות בשנים [...] מובטחני שבדורות הבאים יבהיק אור גבורתך [...] ודברך הגדולים והנצחיים לכל בני ישראל באשר הם ואולי לא רק להם. אם אימהות כמוך יש בישראל – נוכל לפגוש עתידנו בלב שקט" (בן גוריון, 1953). בהזדמנות אחרת כתב: "בספר זה יש משהו נעלה ויקר גם מהדברים הנעלים והיקרים של האחים [...] אשרי הדור שאימהות כאלו חיות בתוכו. אולי זהו הסוד האמיתי והעמוק של 'הנס' הגדול שנתרחש לעמנו בדור זה", ואף הוסיף כי אמנם שם הספר הוא "ספר האחים" אך לדעתו "הוא ראוי להיקרא גם בשם 'ספר האם'" (בן גוריון, 1950).

רבקה גובר מונתה ליו"ר ארגון ההנצחה הלאומי "יד לבנים", בימי הזיכרון הכילו שידורי הרדיו את דבריה, היא פקדה בימות ציבוריות והייתה לחלק מטקסי הזיכרון הממלכתיים. היא זכתה בשלל פרסים כמו "אם השנה" ו"פרס ישראל" – הפרס הלאומי הניתן בכל יום עצמאות למעטים שתרומתם לטובת המדינה היא יוצאת דופן. בכל תיעוד עיתונאי או ציבורי תוארה כ"סמל האם השכולה בישראל", ומנהיגים פוליטיים באו אליה כדי לזכות לברכתה. כך למשל נשיא המדינה יצחק נבון, לאחר שנבחר לתפקיד בחר לקיים את ביקורו הפומבי הראשון אצל רבקה גובר. ראש הממשלה מנחם בגין צירף את רבקה גובר למשלחות

ולאירועים ממלכתיים בהבהירו כי היא סמל ל"כל המשפחות השכולות בארצנו" (בגין, 1978). הוא אף צירף אותה לטקס חתימת חוזה השלום בין ישראל למצרים. עם מותה נערכה לרבקה גובר הלוויה ממלכתית בהשתתפות גדולי האומה.

הידוענות שבשכול: צבא ואימהות

רבקה גובר היא דוגמה אחת שדרכה ניתן להבין את המעמד הייחודי שניתן בחברה הישראלית לאימהות שכולות, אימהות שבמות בניהן כמו זכו ב"כרטיס כניסה" לתודעה הציבורית ולתקשורת החברתית. למשל, כתבה עיתונאית על אם לחמישה נערים שכולם התגייסו לצבא, אם שכפי שבניה מעידים באותה כתבה "אף פעם לא הביעה לפנינו צער כלשהו על שאנו עוזבים אותה [...] אף בימים הקשים ששניים מבניה לא חזרו מהחזית" הסתיימה בקביעה כי היא "האם העבריינה למופת" (דבר, 1941). כשהעניק דוד בן גוריון "פרס לידה" לאימהות שילדו מעל לעשרה ילדים, ציין במקום הראשון אותה אם שחמישה מבניה שירתו בצה"ל, ואמר: "אם עבריה כמוך [תהפוך] לסמל הגבורה האימהית" (בן גוריון, 1949) והעניק לה המחאה על סכום של מאה לירות. כאמור, אימהות אלה הפכו להיות מרואיינות דומיננטיות על ענייני היום, ובעיקר מוזמנות לבימות תקשורתיות וציבוריות בעת מלחמה כדי שתשמשנה מעניקות הלגיטימציה למדיניות הביטחון התובעת את גיוס הבנים ולעתים את נפילתם בקרבות.

סיכום: בומרנג – חרב הפיפיות שבמעמד האם השכולה ההרואית

מכלל הסמכויות האפיסטמיות המשפיעות על רוחו של החייל, קולה של אם החייל הוא בעל הנוכחות התקשורתית והתרבותית הדומיננטית ביותר. למשל, בתקופת שהות צה"ל בלבנון נמצא כי אימהות לחיילים ולחללים עלו לשדרור וסוקרו בעיתונות הכתובה פי חמישה מאשר אבות (לב-עמי, 2001). הקואופטציה שבוצעה בשנות המדינה הראשונות לאם לחייל ולחלל אפשרה באותה עת למסד יותר חופש לעצב את מדיניות הביטחון שלו מבלי שקולן של אימהות שכולות יצמצם את הלגיטימציה שלו. כך למשל אפשר לרמטכ"ל משה דיין להורות למפקדיו שלא לחדול ממשימותיהם ולדבוק בהן כל עוד לא נפגעו יותר ממחצית מן החיילים (דיין, 1976, 113). בעבור הספקת הלגיטימציה והשיח הפרו-ממסדי שנקטו האימהות השכולות הן עצמן הובנו כקטגוריות ציבוריות בעלות משקל אתי ומוסרי ונתפסו על ידי הציבור כמעצבות דעת קהל.

רק שבשנות השמונים של המאה הקודמת החלו מספר תופעות לחבור יחד:

א. בקרב האליטות שהן הראשונות להיחשף לתהליכי גלובליזציה ונאו-ליברליזם, החל תהליך של אינדיבידואציה, פער אזרחי-צבאי ובשוליים אף פוסט-לאומיות. אימהות הפסיקו לתפוס את עצמן כמי שחינוכן אמור להטמיע את ערכי המדינה בילד, אלא דווקא לצמצם את השפעת המדינה עליו. ערכים כמו רווחת הילד וטובתו הפכו חשובים יותר מרווחת טובת הלאום, והגיל המזכה את הילדים בשם "ילדים" הורחב, מה שהוביל גם את החייל להיחשב "ילד של אימא". ילד, שתפקידה של אמו להגן עליו מפני המדינה ולא למסרו לידי המדינה (Moriss, 2008).

ב. זהו עידן הליברליזם הוויקטימולוגי, שבו גיבורי התקשורת הם הקרבנות ולא ה"גיבורים". מי שניזוקו כתוצאה ממדיניות ציבורית שגויה של המדינה – הם שמזכים, בעידן זה, במרב הסיקור והאמפתיה התקשורתית שרואה בסבל סוג של סחורה שניתן לסקר בכתבות צבע המלכות כעס על המנהיגות "המקרבנת".

ג. הלוחמה הנדרשת בעידן זה היא מה שמכונה "new wars" – מלחמות ממושכות נגד טרור וגרילה בשטחים עירוניים, שיש בה הרבה מאוד פוטנציאל לכשלים מוסריים, ומנגד אין בה יכולת הכרעה והבאת המלחמה לידי סיום מהיר. זוהי בהגדרה לוחמה המייצרת אופוזיציה, דה-לגיטימציה, עייפות ציבורית מחללים ופקפוק מתמיד בצדקת הדרך (Kaldor, 2012).

כל אלו הפכו את מה שהמדינה עיצבה כמשאב (מעמד האם השכולה), לנטל, לבומרנג, שכן אותן אימהות שעברו על ידי הממסד קואופטציה כדי שיעניקו לגיטימציה למדיניות הביטחון, הפכו בעידן הנאו-ליברלי ויקטימולוגי לשוללות הלגיטימציה של מדיניות הביטחון הלאומית. המעמד שניתן להן הפך ל"חרב פיפיות". מבחינת הממסד הרי ש"הגולם קם על יוצרו": לא עוד ההגמוניה משתמשת באם השכולה, אלא האם השכולה עושה שימוש במעמד שנתנה לה ההגמוניה כדי להגביל אותה הגמוניה. מה שמלמד כי השימוש של הממסד באם השכולה הוא דואלי: הקואופטציה מצדו האחד של המטבע היא גם חתרנות מצדו האחר. בכוחה של האם השכולה לאושש, אך גם לפרק את ההגמוניה הביטחונית והצבאית.

ממיליטריזם הרואי למיליטריזם ויקטימולוגי

זה גם המקום לעמוד על מה שאני מכנה בשם "מיליטריזם ויקטימולוגי" (Lebel, 2013E): האימהות השכולות של תקופת שהות צה"ל בלבנון לא הקימו קהילה אפיסטמית אנטי מיליטריסטית. אין זו "תנועה חברתית חדשה". זו קהילה אנטי-ממסדית, קבוצת מחאה נגד מדיניות המדינה, שאינה מאתגרת את יסודותיה התרבותיים של ההגמוניה, שהרי רק בשל המיליטריזם התרבותי זוכות אימהות לחיילים ולחללים למעמד סימבולי, תקשורתי ותרבותי מועדף, גם כשהן פועלות נגד המדיניות הצבאית. השיח הויקטימולוגי שקודם על ידי האימהות אינו אם כן שיח אזורי, אלא שיח מיליטריסטי המשמר את המעמד הייחודי של מי שבנה משרת בצבא. אין זה חילון השכול, אלא המשך קידושו התרבותי והקניית משקל יתר לחברות "משפחת השכול". לכן, להצעת, מדובר במעבר מ"מיליטריזם הרואי" ל"מיליטריזם ויקטימולוגי" ולא על חילון או על אזורות השיח הצבאי-ביטחוני.

שייכות? סולידריות? אימהות שכולות וקהילות אבדן בישראל

במחקר זה תוארו תהליכים הרלוונטיים לאימהות המשתייכות לאליטות הישראליות ומשקפות את מצב העילית. רבקה גובר היא מייצג נאמן לשיח ולערכי העילית הישראלית בעשורים הראשונים למדינה ממש כמו שאימהות חללי לבנון משקפות את מצבה של העילית בסוף המילניום הקודם. יש לציין כי בשנים האחרונות שבהן הצבא החל מושתת יותר ויותר על בני "האליטות החדשות", התופסים את עצמם כאלטרנטיבה ל"עילית השוקעת": אלה המשתייכים לציונות הדתית, מתנחלים, עולים חדשים, בקרבם מאותרת "תרבות נוסטלגית" המבטאת כמיהה למודל השכול ההגמוני-הרואי. אימהות שכולות דתיות, המתגוררות בהתנחלויות הן אלה שכיום אמונות על מודל האם השכולה הצבאית ההרואית (Lebel, 2013b). מחקר זה אינו עוסק בקבוצה זו, אך ניתן בהחלט לסכם כי מודלים תרבותיים ודפוסי תגובה לאבדן צבאי אינם נעלמים אלא "מחליפים כתובת": אימהות שונות יעדיפו אימוץ של "בימוי אבדן" כפי שכינה זאת Neimeyer (2013) בהשפעת קהילת השכול האפיסטמית שאליה הן משתייכות. זו עדות לכך שאבדן, שכול ויגון אינם התנהגויות פרטיות אלא חברתיות, המאומצות בקרב הפרטים בתיווך קהילות של רגשות שאליהן הם שייכים. האם השכולה הישראלית תבחר במסלול עיבוד אבדן ההולם את הסביבה החברתית והפסיכו-פוליטית שאליה היא משתייכת. קבוצת השתייכות שלה היא זו שתסמן

הישגים מסוימים ככאלה שאם תקדמן תוכל לחוות מה שנקרא PTG (Post Traumatic Growth) (Klein, 2013-Shanun). אך מה שנתפס כמעניק משמעות לאבדן הצבאי בקהילת שכול אחת לא נתפס ככזה בקהילה עמיתה, שבה תיאלצנה אימהות לצאת למסע ייחוס משמעות למות בניהן, שיחייב לא אחת פעילות ציבורית רחבה (Lebel, 2015). תגובות האימהות השכולות על מות בניהן במלחמה תלויות בשאלה: לאיזו קהילה הן משתייכות. כל עוד לא ייווצר שינוי, והמרחב הלאומי-ישראלי ימשיך להיות מאופיין במיליטריזם תרבותי, תמשכנה האימהות להוות סוכני תרבות מרכזיים הממסגרים (frame) את המלחמות, מעניקות או שוללות את הלגיטימציה הצבאית. גם אם הדבר יתפס כקונפליקטואלי או אנטי-ממסדי, אין לטעות ולחשוב שמדובר בפרקטיקה "חדשה" המאתגרת את התרבות הישראלית ואת ההגמוניה, שהרי מדובר בשימוש במנוף ההשתייכות והסולידריות הישראלי האולטימטיבי ששרד גם במצב הפוסט-מודרני: היות האם השכולה סוכן תרבות ומעצב דעת קהל מרכזי ורב עצמה.

אחרית דבר

לאחר מבצע "צוק איתן" התקיים באוניברסיטת תל אביב כינוס של הפקולטה למדעי הרוח תחת הכותרת: "איך לחשוב על המלחמה". חברי סגל הלינו על מה שכינה חבר החוג לתרבות עברית, פרופ' ישי רוזן-צבי "הדיבור האינסופי הביטחוניסטי והפטריוטי" שסחף את השיח הישראלי בימי הלוחמה (סקופ, 2014). אותו דובר סימן את השינוי המרכזי שלטעמו אפשר את התמיכה הציבורית הרחבה בלחימה מבלי שהתקיים לחץ ציבורי להפסקתה, וכך אמר: "מוות של חיילים לא מייצר יותר אותו לחץ ציבורי כשהיה בעבר. זהו מנגנון חדש ואחר מזה שהכרנו שבו ארונות קבורה יצרו תחושת מיאוס שהביאה ביקורת ולחץ תקשורתי. דומה שעתה המוות יוצר את הביחד ויחד עם זה מזמין עוד מוות כדי להצדיקו" (שם). באותו הכינוס התייחסה לאותה הסוגיה דוברת נוספת מהחוג לספרות, ד"ר דנה אולמרט. בהרצאה שפורסמה מאוחר יותר כמאמר בעיתון "הארץ" תחת הכותרת: "איפה האימהות" התייחסה אולמרט בנוסטלגיה לשנות התשעים שבהן פעלו אימהות לחיילים ולחללים כפעילות ציבוריות שמחו כנגד הפעלת צה"ל, ושללו את הלגיטימציה ממדיניות הביטחון: "אילו אימהות לחיילים מאכלסות בימים אלו את המרחב התרבותי לאומי שלנו?" שאלה בביקורת והלינה על היעדרן של אימהות שתסרבנה לשלוח את בניהן ללחום "גם

כאשר מתברר בכל פעם מחדש שאין תוחלת לניסיונות לפתור את הסכסוך באופן צבאי" (אולמרט, 2014).

רוזן צבי ואולמרט, שניהם פעילי שמאל, הביעו אכזבה על היחלשותו של השיח שבעיצובו, כמו בפולמוס על אודותיו, עסק מאמר זה. על כך שהאמהות השכולות של חללי מבצע "צוק איתן" לא תפסו את קהילת השכול עבור משפחות החללים המשתייכות לקהילתן הפוליטית כאפיסטמית, אלא בחרו באימוץ ציפיות התנהגותיות ההולמות את קהילת השכול ההגמונית-הרואית. כך, ממש כשם שהממסד הישראלי הלין בשעתו על כך שהאם השכולה, לה העניק ממד סימבולי ייחודי, החלה לנצל מעמד זה תוך חתירה תחת השיח הלאומי והמדיניות הממסדית, כפי שהוצג בראשית המאמר, הנה מלינים פעילי שמאל על כי הורי הקבוצות הדומיננטיות במערך הלוחם, רבים מהם משתייכים לציונות הדתית ולתנועת ההתנחלות (קהילת ביטחון לכשעצמה (Lebel, 2015b) - ממאנים לאמץ את תכני המיליטריזם הוויקטימולוגי ושבים לזה ההרואי (Lebel, 2011).

התהליך שבמסגרתו קהילות שכול שונות מאמצות מסגור שונה לנפילת בניהן, מה שחותר תחת הזהות האחידה של "משפחת השכול הישראלית" (Lebel, 2015), הנו, בין היתר, הסללת מערכת ציפיות להתנהגותה והתבטאותה של האם השכולה הישראלית. ציפיות הנתפסות כראויות, מעצימות ואף מרפאות, פרטית וחברתית, בקרב קהילה אחת, ומאכזבות – בקרב קהילה אחרת. ממש כשם שראשית המאמר הציג את ההלנה הנאו-רפובליקאנית לאומית על שיח השכול הוויקטימולוגי (קרי – על שובה של "האם היהודייה"), הנה לפנינו הלנה נאו-ליבראלית פוסט-לאומית על שיח השכול ההרואי (קרי – על חזרתן של מי שעבורן "רבקה גובר" היא מודל הביטוי והעיבוד הציבורי את האבדן). אלו מסמנים לשתי קהילות אבדן מתחרות, בעלות ציפיות שונות לאימהות השכולות.

ביבליוגרפיה

- אבינועם, ר' (1954). "הדמעות, דומו במסתורין", בתוך: אבינועם, ר' (עורך), **לכבות דובכים**, תל אביב: מערכות, עמ' 28–29.
- אבינועם, ר' (1954), "בימי השבעה", בתוך: אבינועם, ר' (עורך), **לכבות דובכים**, תל אביב: מערכות, עמ' 38.
- אבינועם, ר' (1954). "הנעקדים על המזבח", בתוך: אבינועם, ר' (עורך), **לכבות דובכים**, תל אביב: מערכות, עמ' 10–11.
- אולמרט, ד', "איפה האמהות", **הארץ** 26 באוגוסט, 2014 (<http://www.haaretz.co.il/beta/1.2416493>)
- אורנשטיין, ר', "שבועות קיץ תש"ד", גווילי אש, עמ' 321
- אורון, י' (2002). מוות, אלמות ואידיאולוגיה, תל אביב: משרד הביטחון
אלחנני, א', "מחנכת ואם בישראל", **דבר** (18 ביולי 1952), עמ' 15
- בגין, מ', **מעריב** (11 בספטמבר 1978), עמ' 15
- בורשטיין, מ', "למען יזכרו", **ביטאון ארגון יד לבנים** 2 (ספטמבר–אוקטובר 1974) עמ' 75
- בן גוריון, ד', **דבר** (23 בספטמבר 1949), עמ' 28
- בן גוריון, ד', מכתב לרבקה גובר (24 באוגוסט 1950), ארכיון המכון למורשת בן גוריון, תיק 1011
- בן גוריון, ד', **דבר** (26 במרץ 1951), עמ' 4
- בן גוריון, ד' (1957). "דברים על רבקה גובר", ארכיון המכון למורשת בן גוריון, תיק 1011
- בן גוריון, ד', מצוטט במודעה בעיתון דבר (31 באוקטובר 1971), עמ' 5
- בן דוד, ש' (1989). "קורבן קריירה: גורמים ותהליך", **עבריינות וסטייה חברתית** 17 (1989), 5–17
- בן-ישי, ר', "הביזיון המתקשר שעלה לנו ביוקר", **Ynet** (25 במאי 2010) (<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3892510,00.html>)
- ברדיצ'בסקי, י' (1978). "דבורה או ההספד", חוברת יום זיכרון, ירושלים: משרד הביטחון, עמ' 58–59
- גובר, ר' (1967). "להיות ראויים": דברים במסיבה לכבוד מלאת עשרים שנה ל"ספר האחים", תל אביב, מתוך: גנזים, ארכיון בית הסופר, תל אביב, תיק רבקה גובר

- גובר, ר', **הדואר** (30 ביוני 1972), עמ' 4
- גלעדי, מ' (1963), **בעיות אקטואליות בעיני פסיכיאטר**, תל אביב: הוצאה עצמית
- דיין, מ' (1976). **אבני דרך**, תל אביב: עידנים
- חוברת יום הזיכרון (1978). תל אביב: משרד הביטחון
- לב-עמי, א' (2001). "אין לנו ילדים למלחמות מיותרות! – שיח ציבורי אודות מעורבות הורים בצבא במדור 'מכתבים למערכת' של עיתון הארץ", עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב
- לבל, א' (2011). "שמאל ימין שמאל" – סרבנות מאורגנת ככלי לעיצוב מדיניות הביטחון בתקופת ממשלות הליכוד", בתוך: דיסקין, א' (עורך), **מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחירות לליכוד**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין והוצאת כרמל, עמ' 228–254
- ליבנה, נ', "זעקת האימהות", **הארץ**, 13 במרס 2002
(<http://www.haaretz.co.il/misc/1.779186>)
- מוסינזון, י' (1954). **חסמבה והאלמוני במסיכה השחורה**, תל אביב: שחף
- סטרנין-מכבי, ר', "רקע אדום לסמל", **ביטאון ארגון יד לבנים** 2 (ספטמבר–אוקטובר 1974), עמ' 68
- סנה, א', "הנסיגה שחזקה את החיזבאללה", **הארץ** (21 במאי 2010)
(<http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1202862>)
- סקופ, י', "מרצים באוניברסיטת תל אביב: 'מנסים להטיל עלינו אלם'", **הארץ**, 26 באוגוסט, 2014
(<http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2415984>)
- עזרא, ח', "אלעזר שטרן נגד עסקת שליט", **ערוץ 7** (4 באוקטובר 2010)
(<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/206424>)
- שביט, א', "הפעם זה אחרת, הפעם אין ברירה", **הארץ** (28 ביולי 2007)
(<http://www.haaretz.co.il/misc/1.1123923>)
- קולקה, ר' (2005), "בין טרגיות לחמלה", הקדמה למהדורה העברית של: קוהוט, ה', **כיצד מרפאת האנליזה**, תל אביב: עם עובד, עמ' 13–52
- רבין, י', דברי הכנסת (12 בפברואר 1975)
- רש"י, בראשית כג, ב
- רשת ב', תכנית הבוקר (1 בינואר 2002)
- שפירא, מ' "פונות אנו בזה אל כל האימהות", **דבר הפועלת** (23 בנובמבר 1948), עמ' 4

- Berger, M., (1996). "The Mouse That Never Roars: Jewish Masculinity on American Television", in: Kleeblat, N. L. (ed), 1996, *Too Jewish? Challenging Traditional Identities*, N. Y.: Rutgers University Press, pp. 93–107
- Breen-Smyth, M. (2009). Hierarchies of pain and responsibility: Victims and war by other means in Northern Ireland. *Tripodos* 25, pp. 27–40
- Castles, S. (2005). Nation and empire: hierarchies of citizenship in the new global order. *International Politics* 43, pp. 203–235
- Giladi, M. (1963). *Actual Issues in the Eyes of the Psychiatry*, Tel-Aviv
- Greenfield, W. D. (2004). "Moral leadership in schools", *Journal of Administration Educational* 42 (2), pp. 174–196
- Inbar, E. (2007). "How Israel Bungled the Second Lebanon War", *MiddleEast Quarterly* 14 (3), pp. 57–65.
- Kaldor, M. (2012) *New and Old Wars*, Cambridge, UK: Polity Press
- Kober, A., "From Heroic to Postheroic Warfare: Israel's Way of War in Asymmetrical Conflicts", *Armed Forces and Society* – forthcoming
<http://afs.sagepub.com.mgs-ariel.macam.ac.il/content/early/2013/08/01/0095327X13498224.full.pdf+html>
- Lebel, U. (2010). " 'Casualty panic': military recruitment models, civil-military gap and their implications for the legitimacy of military loss", *Democracy and Security*, 6 (2), pp. 183–206
- Lebel, U. (2011). "Militarism versus Security? The Double-Bind of Israel's Culture of Bereavement and Hierarchy of Sensitivity to Loss", *Mediterranean Politics* 16 (3), pp. 365–384
- Lebel, U., (2013b). "The 'Grief Regime' Gatekeepers: 'Victimological Militarism' and the Symbolic Bargaining over National Bereavement Identity", in: Bialas, Z., Jedrzejko, P. & Szoltysek, J. (eds.), *Culture and Rites/Rights of Grief*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishers, pp. 73–99
- Lebel, U. (2014). " 'Second Class Loss': Political Culture as a Recovery Barrier? – Israeli Families of Terrorist Casualties and their Struggle for

- National Honors, Recognition and Belonging", *Death Studies*, 38 (1), pp. 9–19
- Lebel, U., "The Yom Kippur War (1973) and the Formation of a New Grief Community", in: Lebel, U. and Lewin, E. (eds.), 2015, *1973 Yom Kippur War and the Reshaping of Israeli Civil-Military Relations*, Lexington Books, Lanham, Maryland – forthcoming.
- Lebel, U., "Settling the IDF: The Pre-Military Academies Revolution and the Creation of a New Security Epistemic Community", *Israel Affairs* 21(3), 2015b – forthcoming
- Lebel, U. & Rochlin, Y. (2009). "From 'Fighting Family' to 'Belligerent Families': Family-Military-Nation Interrelationships and the Forming of Israeli Public Behavior among Families of Fallen Soldiers and Families of MIAs and POWs", *Social Movements Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 8 (4), pp. 359–374
- Mayer, T. (2005). "From Zero to Hero: Masculinity in Jewish Nationalism", in: Fuchs, E. (ed.), *Israeli Women's Studies: A Reader*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, pp. 97–120
- Miller, Hugh T. & Charles J. Fox. (2001). "The Epistemic Community". *Administration & Society*, 32 (6), pp. 68–685.
- Morris, A. (2008). *Family, Victims and Culture: Youth Justice in New Zealand*, Victoria University of Wellington, Institute of Criminology
- Neimeyer, R. A. (2013). "The Staging of Grief", in: Kreitler, S. & Shanun-Klein, H. (eds.), *Studies of Grief and Bereavement*, N.Y.: Nova Press, pp. 1–18
- Raviv, A., BarTal, D., Raviv, A., & Peleg, D. (1990). "Perception of Epistemic authorities by children and adolescents". *Journal of Youth and Adolescence* 19, pp. 495–510
- Ronel, N. & Lebel, U. (2006). "When Parents Lay Their Children to Rest". *Journal of Social and Personal Relationships*, 23 (4), pp. 507–522
- Shanun-Klein, H. (2013). "Normalization of Parental Bereavement", in: Kreitler, S. & Shanun-Klein, H. (eds.). *Studies of Grief and Bereavement*, N.Y.: Nova Press, pp. 83–96

Thomas, L. M. (1999). "Suffering as a Moral Beacon: Blacks and Jews",
In: Flanzbaum, H. (ed.), *The Americanization of the Holocaust*,
Baltimore: Johns Hopkins University Press